

úgy az ausztriai pénznek kiváltásakor is tömérdek procentókat kelle engednünk a' váltónak. — Észrevételeink' folytatása végett utamat társaimmal együtt Moszkó felé veszem, 's holnap el is indulok: Kiew, Febr. 5. 1831.

Olexich Pál, Orvos Dr.

(A' Doctor Zhubei' értékezése a' 6d. füzetben jöend).

2) A' r o z s a n y á r ó l

és annak a' táplálásra való befolyásáról

Értekezik

D r. C s o r b a J ó z s e f,

Ns. Somogy vármegye' rendes főorvosa, a' pesti orvosi kar' tagja.

Rozsanya, anyarozs; latánul *secale cornutum*, — *corniculatum*, — *turgidum*, — *luxurians*, *clavus secalinus*, — *siliginis*; németül Mutterkorn, Kornspfen; francziául ergot, blé cornu, seigle ergoté.

Megmaradok ezen magyar névnél, mivel ez hazánkban a' népnél már ismeretes; noha a' dolognak, mellyet jelent, semmi tekintetben meg nem felel. Mert anya az, mellytől valami származik, ez pedig ha elvetjük is, a' növényi életet — annak csirájával nem birván — tovább fejteni, tökéletesíteni alkalmatlan, 's más ifjú plántát nem szül; és mivel a' roztól maga elfajzott, épen azért mind színére, mind formájára, mind alkrészeire, 's így az emberi test' táplálására való behatására nézve különbözvén, az embernek ártalmas.

Színe kívül setét violakék, belől fejéres; ritkán kisebb mint a' rozs, többnyire jóval is nagyobb (talán innen van mind németül mind magyarul az anya nevezet) hosszúsága közönségesen $\frac{1}{2}$ - 1 - $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyi, szélessége 1 — 2 lineányi; formája gömbölyded, görbe mint a' madár köröm; valóban van külső formájára nézve hasonlatossága az ujj 's vékonyabb része felé középen alól el tört lécszeg darabhoz, 's talám innen van a' *clavus* név: ezen tulajdonságinnál fogva a' gabona között szembetűnő. Ha a' fogak közt gyengén harapjuk, vagy csak körmünkkel is valamelly kemény testhez p. o. asztalhoz nyomjuk pattanással eltörik. Különben belől tömött 's nehézsége nem igen különbözik az egészséges rozsétól, én legalább több helységekben próbáltam a' vízbe vetni, de abban ez éppen úgy leszállott mint a' többi gabona szem.

Szaga bakbüzű, íze kedvetlen, kevéssé csipős, 's ha sok van a' gabona közt a' lisztet kékessé, úgy a' kenyeret is szinte viola színűvé, rosz izűvé és szagúvá teszi.

Chemiai tekintetben a' régiek is valóságos különbséget találtak a' rozsanya és az egészséges rozs, vagy más gabona alkreszei között, a' mint azt Gmelinen kívül igen szépen említi Murray *), de hogy ezen különbséget a' mi időnkben újra született 's magyar földünkre is ájtött, sőt meghonosodott tudományhoz képest ismérhessük, nyel-

*) *Clavi isti* -- -- continent principium odorum valde foetidum, aërem fixum, aërem inflammabilem, magnam quantitatem olei dulcis, exiguam portionem materiae extractivae gummosae, quae mutationi valde obnoxia est, et facile in alcali volatile degenerat, exiguum terrae; secale autem multum mucilaginis sub analysi exhibet etc.

vünk tökéletesítésére hősi tüzzele törekező, 's azt eredeti mesterszökkel gazdagító Pr. Schuster Urnak (mert ez alkalommal küldtem hozzá illy ezéllal) szives fáradozásától, tapasztalt emberségétől várjuk. — Észképi szemlélődésem azonban előre is azt mondja, hogy külsöképen idoma megváltozván, belsöképen pedig a' ezukor, a' növevényi enyv, a' keményítő a' rozsszemben elromolván, és talán kéklő gyúlsavi anyaggal is meg vesztegetődvén, — bizonyosan elvi alkreszei is különböznek az egéséséges gabonáéitól.

Szármaszásáról a' természet buvári és a' gazdák már régólta, kivált Tessier Moneta, Screeber, Read, Tissot után sokat irtak, de valóban mint más elfajzásnak, ugy ennek is okát, módját, törvényét fel nem fedezheték: annyi bizonyos, hogy midőn igen nedves esztendő van, vagy a' sok hó későn olvadván-el (mint 1830-dik esztendőben) az alatt a' föld melege a' vegetatio által is nevedekvén, a' gabona kipárlík — akkor van ez a' rozsan ya legnagyobb mértékben. Némellykor egés z rozskalászt is lehet találni, mellyen a' szemek mind feketék, némellykor a' különben egéséséges szemek sorában van több v. kevesebb illyen rozsan ya; ámbár ha jól meg nézzük, meglátjuk hogy a' szinekre nézve egéséséges több magvak is illyenkor töpörödöttek; nem aczélosak. Nem igaz tehát, hogy a' rozsan ya tulajdon nemű plánta, 's nevezetesen, mint némellyek gondolták, gomba; hanem az a' növevényi élet' rendes kifejtődésének megromlása által elfajzott rozsmag, melly szintugy, mint más elfajzás a' tökéleteség' és belső erőnek rovására 's kárára volumenében neve-

kedik, de eredeti tulajdonságára, alkotó részeinek arányára nézve megromlik.

Innen van az, hogy valamikor a' gabona közt sok rozsanya volt, a' népre ügyelő orvosok különféle nehéz betegségeket tapasztaltak; sőt azon rettenetes fenésedést látták, mellyet Galenustól fogva Schwenkfeld, Tissot, Salerne, Tessier, Taube, Wiehman, 's többek is járványosan láttak, 's melylyet a' németek a' kezdődő betegségnek egyik főbb jelétől, melly a' hangya futkozásához hasonlít, *Kriebelfrankheit*-nak, mi *bizserkór*nak nevezünk. Látnánul különféle neve van u. m: *Necrosis ustilaginea*, *Raphania*, *Convulsio Soloniensis*, — *cerealis*, *Morbis convulsivus malignus et epidemicus*, *Eclampsia typhodes*, *Convulsio dolorifica*, *Myrmekiasis*.

Abból, hogy azon állatok p. o. tyukok, galambok, kutyák, mellyeknek a' rozsanyával végyes lisztből készült kenyér adatott, meg nem döglöttek, azt következtetni, hogy a' rozsanya nem ártalmas, nem mérges, igen egy oldalú, tökéletlen. Mert először a' kenyér nem csupán rozsanyából készülvén, az egészséges gabona, 's a' kenyér dagasztásához és keléséhez szükséges víz kisebbítette annak mérges erejét, épen úgy mint más mérget a' víz, tej vagy egyéb higító, és nyálkás szerék *) enyhítenek: de másodsor ismérjük az emberi testnek azon felséges,

---

*) *Virus clavorum corruptorum additamento sani frumenti omnino infringitur, prout aqua nequitiam ipsius Mercurii sublimati et Arsenici minuit: attamen protractiori usu lenti veneni instar considerandum arbitror.*

őnfentartására törekedő erejét, mellynél fogva minden viszontagságnak, úgy a' méregnek is bizonyos fokig ellent áll. Így szokhatik az ember kicsiny adagban kezdvén a' dohányhoz, mákonyhoz, sőt a' férjanyhoz (arsenicum), de azért még is csak mérges marad az, és a' testben bizonyára, ha későbben is, a' táplálást megzavarván, az erőt letiporván, a' nedveket megvesztegetvén különféle betegségeket okoz. Próbáljon csak valaki csupa rozsanyalisztból kenyéret sütni, 's az' állatoknak azt adni: meglátja, hogy meg nem eszik, valamint az illy szemet is hijába vetjük a' házi szárnyas állatoknak, mert ott hagyják.

Szabad légyen e' tekintetben vett tulajdon tapasztalásomat itt rövideden feljegyezni: tavál nyáron Augusztusban a' szegény köznép csak hamar készített magának szalmából gabonát; azonban mind mi orvosok, mind a' tisztviselő urak figyelmetsékké lettünk, hogy egész helységek' lakosait meglep egyforma betegség, mellyben okádás, hasmenés, félrebeszélés, sebes, öszveesett érverés, szagos ragadós izzadás főbb jelek voltak. Én csekély vélekedésem szerént, mellyet egyes társaságokban, de hivatalos jelentésemben is kifejeztem, azt gondoltam (míg a' tapasztalás ellenkezőre nem tanít), hogy a' cholera éghajlathoz van kötve, vagy ha felénk terjedne is, az ott hol a' lakhely' tisztaságára valamennyire ügyelnek, a' népnek, ha betegedni kezd, jó eleve orvosa 's gyógyszere ingyen van — olly öldöklővé nem válik *) mint Indiában: azért

10*

*) Így érthettem ezt későbben több orvosok híradásából is, de különösen az Orvosi Tár I. kötete' 60-dik lapján ezen megnyugtatóst láttam örömmel.

azon betegségnek okát nem valami ragálytól hanem a' levegő' járványos tulajdonságán, és a' meleg nyár' behatásán kívül e' tájéki okokban kerestem. Csak hamar gyanúba hozta magát a' kenyér külső formája, színe 's íze által nem csak előttünk hanem a' köznép előtt is; így megvizsgálván a' gabonát, kijött hogy abban igen sok rozsanya van. A' népet annak tisztítására *) , földi almával, árpával, török-búzával való vegyítésére a' tisztviselő urakkal egyet értve intettük (a' mint arról a' Nagy Mélt. Királyi Helytartó Tanácsnak az October 16 - kán tartott gyűlésből 2446 szám alatt a' Ns Vármegye jelentést is tett); 's azonnal megkevesedett a' betegek száma, enyhült az uralkodó láz' súlyosodott karaktere. Több kórtörténeteket említhetnék, mellyékből, bárha a' betegség' formája különbözik is, kitetszenék, melly nagy méltósága van a' táplálásnak a' a' betegség' főnemi 's a' gyógyítást vezető tulajdonságára **); azonban egyet a' többek felett él nem hallgathatok, melly a' feljebb említett *bizserkört* tanuságos példányban mutatá nekünk.

Nagy Katalin 30 esztendőös Kis - Asszonydi lakos, öt esztendő óta házasságban élő személy, hir-

---

*) Legjobb kiválogatni, a' mi há nagy élésházákban (granarium) vagy kereskedésben nem lehet is, de meglehet akkor mikor akárki szükségére malomba visz, v. küld: mert a' hol sok kenyér kell, ott számos a' cseléd is, a' hol kevés kell, ott annál könnyebb; 's így fél-nap vagy egy este szükségéhez képest egyik őrleéstől a' másikig minden háznépet eleget tisztíthat. —

***) Vízáratot is leginkább csak szegényebekben láttam szintugy, mint voltak azon példák is, mellyek rajzolatall elevenítettven jelesen említettnek az Orv. Tár' 1. kötetében.

telen nagy fájdalmakba esvén orvosi segítséget keresett, 's így betegsége negyed napján ment hozzá a' Ns. Vármegye' középponti sebésze *): ezen jeles orvos észre vette a' különös betegség' jeleit, és az onnan következhető veszélyt, azért azt igen czélrányosan béhozatta October 2-dik lakhelyünkre Kaposvárra, hol a' betegnél én is megjelenvén ezeket láttam: komor ábrázatvonásai kétségbeesést mutatnak, szemei könnyeztek, az ágyon keresztül feküdvé, lábai lecsüggöttek, fejét hátra hajtván, 's derekát hátra görbítvén, legszembetűnőbb volt bal lába, feje, és szára: mert ez kek, szederjés, feketés volt, némelly helyeken sárga-zöldes hólyagok emelkedvén rajta, a' jobb lába' újai is, kivált a' hüvelyk, mellyen hólyag is látszott, kékek voltak, 's tovább a' boka felé fénylett a' bőr, 's különösen a' kéz 's a' kar ólomszinű volt, a' kéz' újai ránczosok mint mikor soká vízben áztatva dolgozik valaki, noha színek még fejéres volt, az érintést nem érzették, elzibbadtak, az önkényes mozgásra alkalmatlanok voltak, 's benne felette nagy égető fájdalmakról panaszkodott a' beteg, szomjusága felette nagy, étvágya középszerű, széke rendes, sőt havi tisztulása is megjelent betegsége alatt; éjjele különösen fájdalmas, nyughatatlan már több időtől fogva, de kivált az utólsóban szemét sem hunyta-bé, érverését bal karján nem, a' jobbon alig érezhettem, hol az

*) Mert az öt járásbeli seborvoson kívül még egy hatodikat fizet a' Ns Vármegye Centralis név alatt, az akkori minden jót és tudományost előmozdító első Al Ispán Nagys. Somsich Pongrácz Ur eszközlése után, hogy míg a' járásbeli a' vidéken kin van, — a' vármegye' háza' és tömlőze körül orvosi tekintetben fogyatkozás ne legyen-

czérnaforma vékony 's olly sebes volt hogy alig számlálhattam. Kína, és kappanörvirágok' főzetét (Fl. arnicae) sósavas huyaggal (murias ammoniae) ká-fórral bévenni, külsőképen pedig a' lábak borongatására illatos fűveket borral leforrázva, — 's hogy a' kezeket is azon meleg lével mosogassák, rendelttem; táplálásúl jó husos étket, italul egy messzely vörös bort kapott. De mind ezek mellett a' bal lábbon a' hólyagok szaporodtak, a' kék feketeség feljebb a' lábszár közepeig mellynek széle piros, veresség nélkül zöldes - barnát mutatott, épen mintha pokolkővel (öntött fojtósavas ezüstag) égették volna meg: már harmad nap a' bal lábfejről a' bőr egészen lemállott, 's le felé semmi érzése nem volt, úgy hogy a' lábfn, bokán, 's azon felül, ha árral szurkáltattam is meg sem érezte; innen a' szobában nagy bűdösség lett; tisztulása megszűnt, széke többször volt, lágy; azért az előbbi ingerlő szerekből a' sósavas huyagot kihagyván, helyette mákonyfestvényt tévén, az orvosságot és még mellette pézsmaporokat is adván, az érverés emelkedett, a' kezek érzékenyebbekké lettek, szintugy a' jobb láb is, hol a' hüvelyk újon lévő hólyag megfakadván, száradni kezdett; a' bal lábszáron a' fenésedett részen feljül mintegy két ujnival terpetinléllet tiszta folyó huyagot (ammonia pura liquida) is vegyítve hozzá kengettettük, alább a' megholt és rothadt részt, belé metszéseket tétetvén, mészanyzöldlettel (chloraš calcis) vizben felolvasztva mosattuk, sőt azon olvasztékot a' szobában egy tálba is kitégettük. Szűnven a' hasmenés, több mákonyt és pézsmát nem kapott a' beteg, hanem a' kina- és kappanör - főzetet Haller' savanyával bőven vette, 's így

az orvoslás negyedik napján a' térden alól három ujnnyival az addig terjedt iszonyu romlás' szélén mutatta magát köröskörül a' természetnek, az individu-um' fentartására törekedő, de sokszor az orvosi segítségét igen is megkivánó munkája: az örlobvonás (linea demarcationis), hová hasonlóul illatos füvek borongatását alkalmaztatván, az említett szereket folytatván, a' tisztaságra ügyelvén láttuk, hogy az örlobvonáson alól a' megrothadt részek darabokban a' csontig lehullanak, — 's így mint a' természet' intésére ügyelő szolgák azon vonásnál a' láb szárát minden fájdalom és vérzés nélkül elmetszettük. Soká kellett ezen beteg' tápláló-és gyógy-szerére különösen ügyelni, míg jó genyedség formálódván, a' lábszáron lévő lágy részek össze vonultak: annyival inkább mivel a' seb orvos a' metszést a' kerek örlobvonáson alól kényszerítettven tenni (hogy így mennél több maradjon - meg a' térdhajlás alatt), egy hüvelknyi a' lábszárcsontból még most is kilátszik, noha már két holnapja, hogy mankón térdét meghajtva könnyen járkal a' személy, — 's csak most kezd még a' kilátszó 's megbarnalt csontdarab mozogni: reményljük, hogy egynéhány nap mulva a' jó hus alatt ezen elválasztó művét is végre hajtja a' természet, 's a' csonka lábszár' vége bebőrösödvén meg fog gyógyulni, és a' személy, ámbár teste' *egészségét* elvesztette, de *egészségével* dicsekszik.
